

Владимир Милић*

МАКС ВЕБЕР – СТВАРАЛАШТВО КАО БОРБА ИЗМЕЂУ ДУХОВНИХ БОГОВА

Веберов интерес је пре свега политичко-идеолошки. Из ње перспективе долази до његовог интересовања за проблеме времена и кризу капитализма коју он жели да реши. Вебер сматра да због развоја капитализма и његово прелазење у бирократску фазу у којој је изгубљено стваралаштво а и због прејаве опасности социјализма који је ојет могућ само као бирократски систем – решење ваља истражити у делању харизматичке личности. Принцип вође је иако представљен на значајно место у друштвеном животу.

Међутим, Веберово дело се не показује искључиво као анологија идеологије и политике већ као усешна комбинација науке и политике, вредности и чињеница, романтизма и рационализма, што није даје сваком ствароцу и по чему се Вебер издваја као велики друштвени мислилац!

Кључне речи: *Духовни богови. – Капитализам. – Социјализам. – Марксизам. – Рационализам. – Романтизам. – Идеални тип. – Харизматички ауторитет.*

Као у свих великих социолога, очева те научне дисциплине, и Веберу ће садржина друштвеног времена бити најважнија инспирација за целокупно стваралаштво. Оквир стварања, основни појмови, као и методска страна истраживања биће условљени духом епохе. То је изразито у Конта, Диркема, Спенсера итд. Али, за разлику од ових мислилаца, у Вебера је овај моменат попримио израз праве драме јер „богови века“, како је он видео дух времена, били су у непомирљивој борби. А богови су изузетно моћни: грађански етос и надлазећа социјалистичка револуција, француски позитивизам и немачки романтизам. Уз ову одлику моћи, богови су имали и другу важну црту: били су искључиви, те је у обзир долазила или победа или смрт. Борба је дакле била беспштедна а у њој се рађало нешто велико, нешто што до тада није постојало: у њој су се стварали нови светови – друштвени системи. Баш због величине стварања које је са собом носила, борба је, свакако, налагала опредељење којим боговима се ваља приклонити, како је истицао сам Вебер, да би се уопште могло бити интелектуално

* Др Владимир Милић, редовни професор Правног факултета у Београду.

плодоносан и на нивоу како времена тако и борбе. То одређење је било и људско (политичко) и научно (стваралачко).

Вебер не крије свој избор, као што не оставља ни сумњу у научну оријентацију која је из тог избора проистекла. То се може видети и из тема његовог стваралаштва, мада треба ипак бити опрезан јер су тешка болест и кратак живот омели Вебера не само да доврши своје радове већ и да их изложи суду јавности, те су многи угледали светлост дана као ауторски незавршене студије. А све је то утицало да он тематски јасно наслови свој научни опус, што је садржано у оним делима које је својеручно потписао. За живота је мало објавио: „Односи између пољопривредника у источној немачкој провинцији Елба“, 1894; затим, у часопису који је он водио (*Архив за друштвену науку и социјалну психологију*), у наставцима: „Протестантска етика и дух капитализма“, 1905; „Политика као позив“, 1919. године, пред крај живота. После смрти су му објављена главна дела: *Студије из социологије религије*, 1920/1921; *Сабрани социјално-политички радови*, 1921; *Привреда и друштво*, 1922. Дело *Пројекат етике и дух капитализма* у целини ће бити публикувано на енглеском, и то заслугом Т. Парсонса, тек 1930, а *Теорија социјалне и економске организације* 1947. године.¹

Веберово укупно „божанско“ одређење може се добро видети и из његовог интелектуалног формирања које је започело у време Бизмаркове владавине у Немачкој (1862–1890). То је доба које за Немачку значи стварање државе и нације, односно решавање класног питања и исказивање тежње ка империјалистичким освајањима. Немачка је са својим уједињењем каснила за другим водећим европским земљама читав век, а када је то и урадила, како каже Х. Плеснер, она је као земља била застарела а као нација млада, недозрела!² У њој је, с обзиром на уједињење које је извршено ратовима, водећу улогу играла Пруска, те отуда милитаризам који остаје трајна немачка карактеристика. Осим тога, у Немачкој је главна друштвена снага била феудална, „јункерска“ структура, а грађанско друштво је било тек у повоју. То је утицало, како се каже у студији Барнса, да два пута грађанска класа буде спречена да освоји власт: 1848. и 1871.³

Индустријализација се и поред тешкоћа брзо развијала, али под старатељством милитаристичке државе и добрим делом за њене потребе. Услед таквог развоја индустријализације, јачали су и буржоазија и радништво, које је, због снажног утицаја Маркса и Енгелса, и немачке радикалне емиграције, било борбено и организовано. „Пролетерска опасност“ чинила је пречим уједи-

1 Н. Barnes (Ed): *Увод у историју социологије*, Београд 1982.

2 L. Coser: *Masters of Sociological Thought*, New York 1971.

3 Наведено под 1.

њење буржоазије и јункера и захтевала је супротстављање револуционарним тежњама радништва. Али одлучујући отпор дошао је са сасвим друге стране. Бизмаркове политичке и социјалне реформе учиниле су да радништво буде делом пацификовано, а томе у сусрет „ишла“ је и партијска политика највеће радничке организације под вођством Бернштајна.

Међутим, наведено време није било обележено само класним набојем, већ и снажним националним страстима. Закаснело национално уједињење створило је својеврсни комплекс Немачке према водећим земљама Европе, што је, нарочито после пада Бизмарка и његовог учвршћивања немачког положаја у Европи, резултирало у јединственој империјалној насртљивости и агресивности, односно у особинама које ће Немачку учинити једним од главних криваца за Први светски рат.

М. Вебера су наведене идеолошко-политичке турбуленције друштва у коме је живео такорећи саме стављале на избор. Али, то није било и једино искушење пред којим је стајао. У његовом почетном интелектуалном сазревању дошла је до изражаја оштра супротност између два значајна божанства: позитивизма и романтизма. Нимало случајно, та божанства су имала просторе своје владавине и своје поданике. У Француској је владао позитивизам, а у Немачкој сасвим супротно – романтизам; први је изданак рационализма, а други је ластар ирационализма. Романтизам се, на супрот позитивизму супротстављао разуму као водећој инстанци и истицао значај делатног субјекта, инстинката, сећања: тамних страна и понора људске душе. Романтизам је нарочито подвлачио значај воље као креатора људског света, по оној истој аналогiji по којој је бог стваралац природе!

Романтизам одбацује концепт цивилизације који је створио позитивизам и прихвата појам културе као нешто што је адекватан израз жеља, хтења, воље! Истовремено, то је у складу са одбацивањем објективних закона цивилизације, јер су културе посебне и субјективне творевине ирационалних стања. Филозофија живота, која се из тога развија, сматра да је егзистенција најстарији прафеномен специфичне воље, акумулиране силе делом биолошке а делом друштвено-културне природе. Из поменутих идеја развија се историцизам као интелектуални правац који се бави непоновљивом историјом и културом друштава!⁴

За романтизам је посебно значајан Ф. Ниче који ствара тезу да је воља – стваралаштво. Међутим, Ниче је такође творац тврдње да воља-стваралаштво нестаје са појавом грађанског друштва. По Ничеу, овај тип друштва ствара медиокритетског буржуја који је

4 A. Gouldner: *Za sociologiju*, Загреб 1980.

само „технички инструмент“ стицања, односно у грађанском друштву све постаје предмет продаје и куповине. Са буржоаским човеком умире човек-стваралац, а како је грађанско друштво укинуло религију и бога као апсолутног ствараоца и оличење воље, јер је то било непотребно за стицање – пораз човека је комплетан. Идући трагом Ничеа, О. Шпенглер ће управо у таквим дешавањима видети неминовну пропаст Запада! За разлику од Шпенглера Ниче пропадање западног друштва не сматра неумитношћу већ указује на спасење које лежи у поновном рађању човека ствараоца – натчовека необуздане градитељске воље коме ће душу удахнути немачка романтична култура!⁵

Према свим изазовима стајао је Вебер. Али не само да је „стајао“ већ им је хитао у сусрет. Не само да је био приморан већ је и хтео да искаже своја становишта према борби богова. Та становишта су транспарентна, директна. У једној изјави он дословно каже: „Ја сам припадник буржоаске класе, осећам се таквим и васпитаван сам у њеним погледима и идеалима.“⁶ Поменуто Веберово идеолошко-политичко опредељење, односно избор политичких богова, сасвим кореспондира са избором који се везује за интелектуалне богове. Али, овај потоњи избор је унеколико компликованији јер ће у њему Вебер показати свој наклон и за позитивизам и за романтизам, само са различитих страна. Избор грађанске класе је рационално одређен јер је Вебер свестан свога положаја и класне социјализације. У том погледу он је рационалист либералне оријентације. Но, Веберов избор је и вредносно уоквирен, што значи да он дели идеале и вољу грађанске класе. Управо овај однос између рационализма и романтизма доводи Вебера на својеврсно распеће, како то сматра А. Гулднер, који упечатљиво истиче: „Желио је да драму напише класицист а да је изведе романтичар.“⁷

И поред Веберовог „служења“ и рационализму и романтизму, рационализам је дошао до изражаја у ангажману теоријско-практичне природе и у неангажману идејно-политичке природе. Вебер је један од оснивача Удружења за социјалну политику, иза којег је стајала струја која се називала „катедар-социјалисти“. Израз „катедар-социјалисти“ је био погрдан и дошао је од стране конзервативаца. Он је остао за сва времена и тим изразом су били „уједињени“ разни научници који су припадали овој групацији, те ушли у историју науке. Израз „социјалисти“ мислиоци ове струје заслужили су по томе што су били сложни око чињенице да либералном капитализму недостаје развијенија социјална политика, нарочито уколико се има у виду раст радништва и све већи његов

5 F. Nietzsche: *Werke*, München 1969.

6 Војин Милић: *Прилози историји социологије*, Сарајево 1989.

7 Наведено под 4.

утицај у друштву. „Катедар-социјалисти“ су такође били убеђени да је из наведених разлога неопходно извршити социјалне реформе у немачком друштву. То су биле мирне реформе које је требало извести преко државе и уз свако устручавање од учешћа у класним борбама на страни радништва! Ј. Шумпетер с правом упозорава да је немачка бирократска управа главне предлоге за државне акције, односно реформе, добијала од научника који су припадали овом кругу и наведеном удружењу.⁸ Снажнији захват у друштвене реформе уследио је 1860. год., када је, у окриљу „катедар-социјалиста“ почела делатност нова историјска школа економије.

Унутар „катедар-социјалиста“ су постојале у основи две струје: једна је била конзервативна, на челу са А. Вагнером и Г. Смолером, а друга је била либерална и њу је предводио Л. фон Брентано. На иницијативу млађих припадника друге струје, у Ејзенаху је 1872. основано Удружење за социјалну политику, које је, управо имало, како смо рекли, задатак да својим проучавањима пружи подлогу за социјалне реформе. Вебер је као двадесетогодишњак био у овом удружењу и припадао либералној струји која је, за разлику од конзервативне струје чији је узор био у пруској држави и патерналистичком односу према радницима, своја уверења заснивала на енглеским искуствима и тредјунионима. Врло брзо Вебер је добио и важну функцију да предводи израду пројекта „Нацрт социјалне економије“. Истовремено је израдио и студију о професијама и крупној индустрији у немачком друштву.⁹

На основу делатности Удружења, покренут је часопис: *Архив за друштвено науку и социјалну политику (Archiv für Socialwissenschaft und Sozialpolitik)*, који је уређивао Вебер заједно са В. Зомбартом. Уређивање часописа је послужило Веберу да се приближи ревизионистима у радничком покрету, нарочито Бернштајну, коме је поверавао странице часописа а не Кауцком, Хилфердингу и Р. Луксембург!¹⁰ То управо указује на чињеницу да Веберово идеолошко-политичко опредељење и избор грађанске класе поставља јасне границе, како интелектуалном тако и научном стваралаштву, о чему ће касније бити речи!

Значај Веберовог ангажмана јесте рационално-практични јер он тежи реформама, као и сви припадници круга. Али је чит и рационално-научни значај, јер он, кроз поменута истраживања, поставља основу за касније најзначајније недовршено Веберово дело: *Привреда и друштво*. И поред очигледног рационалног интереса у науци, Вебер ипак показује изразиту тежњу да комбинује позитивизам и класицизам, што ће се показати у целокупном стваралаштву.

8 Ј. Шумпетер: *Капитализам, социјализам и демократија*, Београд 1960.

9 Е. Baumgarten: *Max Weber – Werk und Person*, Tübingen 1964.

10 *Истио*.

Сам Вебер није радо признавао наведену комбинацију рационализма и романтизма и трудио се да, кад год је имао прилику направи разлику између ова два становишта. Понајвише је та разлика дошла до изражаја у строгом Веберовом подвајању рационалних и вредносних судова. На основу тога је изведено тумачење да је Вебер строго одвајао своја научна од идеолошко-политичких уверења. Али постоје и друкчија објашњења. Као што су једни сматрали да ваља строго раздвојити његова научна уверења од оних политичких (пример за то је мишљење Г. Рота) и да их не треба ни замењивати ни једно претпостављати другоме,¹¹ тако постоје и други научници који мисле супротно: да су поменута уверења нераздвојива, те да чак Веберова вредносна мера опредељује његову научну делатност. Тако, В. Момсен каже да је Вебер имао трагедију што је рођен да више буде политичар него научник, односно да „његова интересовања су увек одређивала његову активност“.¹² Врло слично закључује и Војин Милић када каже да је Вебер увек наглашавао значај вредности или практичних опредељења за научни рад, а да због изразито крхког здравља није могао да буде политичар, што му је била највећа жеља. Међутим, Вебер је наставио политичку „каријеру“ у лику научника јер је хтео да идејно просветљава своју класу, да је упозорава и поручује јој шта треба да чини да би опстала на бурној сцени историје. Иако је очито да је Веберово класно опредељење било одлучујуће за његов интелектуални рад, ипак, како наставља Милић, то није значило да је он једноставно тежио ка романтизму. Насупрот томе, он је критиковао сваки сентиментализам и традиционализам јер је мислио да је капитализам, као врста рационалног друштва, неизбежан у историјском исходу.¹³

Када се све то има у виду, можда је лакше схватити зашто је опус М. Вебера добрим делом подређен рационалном погледу на грађанско друштво и вредносном одређењу према њему. Али, баш зато, и тај поглед и та вера били су условљени и збивањима грађанског друштва, понајвише његовом кризом у правом смислу речи. О томе управо говори Т. Парсонс, водећи амерички социолог и ученик М. Вебера: „Највиша тачка духовне зрелости Вебера, у значајном виду се поклопила са великом кризом нашег столећа, кризом друштвеног и политичког поретка западног света, која се јавила, како унутар тога света тако и у односу према осталом свету, а реално се претворила и Први светски рат. Педесет година касније можемо казати, савршено уверени, да је та криза стварно означила

11 R. Bendih, G. Roth: *Scholarship and Partisanship. Essays on Max Weber*, Berkeley 1971.

12 W. Mommsen: *Max Weber und die Deutsche politik 1890–1920*, Tübingen 1959.

13 Наведено под 6.

крај одређене ере.¹⁴ У кризи у којој се нашао М. Вебер неспорно је да су се „ломила“ времена прерастања једног облика грађанског друштва у други, од либералног капитализма у монополни капитализам, од стабилитета тог друштва у суров рат и распад, те не чуди оцена А. Мекинтера да „Вебер представља велику кризу либералног духа“.¹⁵

На овом месту мора се ставити важна ограда да се не ради само о „поклапању“ Веберовог дела са кризом грађанског друштва, као што се не ради ни само о њему као симболу кризе либералног духа, већ је суштина у томе што је Веберов научни опус, у највећој мери, изражавао кризу грађанског друштва, а поготово социологија коју је утемељио и која је опет за њега била наука те кризе! О томе А. Блум тачно закључује: „Његова је наука формулисана као несигуран изазов свеопштем хаосу.“¹⁶ У даљој експликацији Блум долази до још драгоцене дијагнозе у којој јасно показује да друштвена криза обликује све категорије друштва и њихов садржај. Наиме, Блум са правом тврди: „Каква год да је истинска вредност Веберове анализе и категорија... оне су изражавале његову визију криза двадесетог века.“¹⁷

У сучељавању са „класним проблемом и кризом грађанског друштва“ Вебер се сусрео са марксизмом, а то сретање се није могло никако заобићи. У праву је Војин Милић кад истиче да ако су Тард и Диркем у Француској могли занемарити Маркса, у Немачкој то није могао бити случај јер је Маркс у овој земљи имао другу тежину! У Немачкој, сви значајнији научници су се бавили тражењем одговора на оно што је Маркс поставио као упите. Осим тога, према марксизму Вебер се није односио као да овај припада историји већ као према активном идејном чиниоцу који је утолико значајнији јер је постао и званични програм социјалне демократске партије!¹⁸

Постоје различита мишљења о томе у каквом интелектуалном односу стоје два велика научника, почев од гледишта да је Вебер, као што тврди Е. Трелц, био под трајним и дубоким утицајем стваралаштва К. Маркса, до оних гледишта, које заступа Ф. Тенис, да Марксов утицај на дело Вебера није био пресудан, или пак мишљења Г. Рота да идејни Марксов утицај на Вебера уопште није био директан већ само посредан преко других аутора. У мишљењима о односу Вебера према Марксу може се уочити то да имају широк распон: приказују Вебера или као интелектуалног

14 T. Parsons: *Essays on Sociological Theory*, New York 1949.

15 McIntyre: „Beound Max Weber“, *New Statesmen*, No 32, 1961, стр 181.

16 А. Блум: *Сумрак америчког ума*, Београд 1990, стр 235–236.

17 *Истио*, стр 237.

18 Наведено под б.

зависника од Маркса или као његовог опонента и алтернативе. Примера ради, за први начин гледања карактеристична су мишљења Т. Парсонса, који је истицао да се Вебер у анализи капитализма држао Маркса у целини, односно мишљења К. Мајера, који је опет сматрао да је Вебер целога живота био под Марксовом сенком. Као пример супротног становишта може се цитирати став К. Браунројтера, у којем се дословно каже: „Антимарксизам је био права професија Вебера.“¹⁹ Због овакве оцене Вебер је добио назив „буржоаски К. Маркс“, који, истини за вољу, потиче и од чињенице да је у својој докторској тези „Аграрна историја Рима“ Вебер тврдио да су раногерманске парцеле израз егалитаризма који се најбоље изразио у немачком духу! А то мишљење је пре њега изнео Маркс.²⁰

О свом односу према Марксу Вебер је и сам изразио сопствени став. У једном виду је то учинио на посредан начин, о чему говори Баумгартен. У фебруару 1918. године Вебер је био позван да говори о најпопуларнијој књизи О. Шпенглера *Пројаси Зайага*. У току свога излагања Шпенглер се нехајно односио према Ничеу и Марксу и чак их исмејавао. До тада миран, Вебер је добио реч и експлодирао у свом неслагању са Шпенглером. Оштрим речима обратио се Шпенглеру: „Ваша предвиђања, у поређењу са Марксовим предвиђањима, лишена су сваке научне вредности. То су предвиђања оне врсте као када бих ја погледао кроз прозор и рекао: сада сија сунце али можете бити сигурни да ће у овом прекрасном дану бити и кише.“²¹ Очеvidно је да Вебер високо уважава Марксово дело насупрот књизи Шпенглера, и да се није устручавао да то јавно изрази!

Међутим, Вебер ће свој однос према Марксу исказати и на непосреднији начин. Само две недеље пред смрт, Вебер оставља сведочанство у коме ће одредити и меру утицаја Маркса, не само на своје стваралаштво већ и на креације других научника: „Данас се поштење научника, а нарочито филозофа, може мерити његовим ставом према Nietzsche i Марху. Сваки онај ко мисли да би могао да заврши битне делове свога рада без доприноса ове двојице, обмањује себе и друге. Наш интелектуални свет углавном су обличили Marx i Nietzsche.“²²

Однос према марксизму постоји у свим Веберовим делима, још од докторске дисертације, па до најважнијег и незавршеног опуса *Привреда и друштво*, али је тај однос највише дошао до изражаја у делу *Пројеситантска етика и дух капитализма* које је

19 R. Nisbet: *The Sociological Tradition*, New York 1966.

20 Наведено под 11.

21 Наведено под 9, стр. 554.

22 *Истио*.

Вебер замислио као битну допуну али и супротстављање Марксу. Уместо за деловања објективних закона или установа економије, Вебер се интересује за духовне обрасце који доприносе појави капитализма. Тиме он није могао да у потпуности оспори деловање економије, али је утврдио да капитализам није просто плод деловања економске стихије већ организован систем заснован на етичко-религиозним нормама и вредностима. Вебер је тврдио да је протестантизам, као посебна вера, утицао на јављање капитализма, јер је инсистирао на посвећивању сваког појединца раду. То је опет довело не само до култа рада већ и до штедње која је дубока одлика система стицања. Економска мотивација је изведена из религиозно-етичке мотивације и у другом је плану. Рад као да проистиче из мотива спасења! Утолико је за Вебера протестантизам био доктрина рационалног овладавања светом, за разлику, рецимо, од других религија, као што је конфуцинизам који је доктрина рационалног прилагођавања свету!²³ Тиме је Вебер истовремено потврдио свој основни социолошки постулат да је за настајање неке појаве важно људско понашање или мотив који је „у људима“, а не „изван“ њих, односно да је воља покретач људске акције а не деловање структура и суперструктура, као што је то, по његовом мишљењу, сматрао марксизам!

Међутим, код Вебера анализа религије нема само функционални смисао, већ има и дубоко суштински значај, односно она постаје оса његове социологије, како истиче Војин Милић. Преиспитивање религије служи да се истакну, у први план, вредносне оријентације које покрећу свет! Све што је Вебер пре и после тога радио односило се управо на ту тврдњу. Његова необјављена дела из социологије религије, али и она о политици, само су даља објашњења значаја које вољна стања имају за обликовање друштвеног живота. Не баш успут, али свакако јасно, користећи концепт улоге религије у друштвеном животу, Вебер доказује неостваривост друштвене једнакости. Наиме, он сматра да се само кроз етичност религије заснива братство и једнакост између људи, док је рационални капитализам без религије, те стога и социјализам, томе сушта супротност!²⁴

У сучељавању са марксизмом дешавало се и конкретно обликовање Веберових научних идеја. Једна од основних идеја била је она о идеалним типовима, односно Вебер је сматрао да је Маркс и формулисао своју теорију као идеално типски модел људске историје. Вебер је отишао и корак даље тврдећи: „Сви специфични марксистички закони и конструкције – уколико су теоријски ис-

23 Макс Вебер: *Пројесјантиска еџика и дух калпџализма*, Сарајево 1968.

24 Наведено под б.

правни – имају идеално типски карактер.²⁵ А значај оваквог схватања је огроман за објашњење дела Веберовог. Наиме, познато је да су идеално-типски закони полазиште и централни појам за објашњење читавог метода друштвеног проучавања. Идеални типови за Вебера су апстрактне конструкције које садрже суштинске особине неке појаве и служе за анализу стварности. Како је у људском понашању Вебер налазио темељни узрок свим друштвеним творевинама, односно у значењу које људи придају свом понашању, тако је и типологија основних понашања била изложена у чувеној класификацији на циљно-рационално, вредносно, традиционално и афективно понашање. Из ових облика су изведене експликације и конкретизације других типова понашања, као што су она која се односе на друштвену моћ, привреду, културу, религију итд.

Л. Колети мисли да поред очитог утицаја Маркса на Веберово схватање о идеалним типовима, баш у том погледу постоји и велика разлика у њиховим гледиштима. Наиме, Колети каже да је Вебер конструисао идеалне типове не из богатства емпирије већ на основу хипостазирања једног чињеничког обележја. Осим тога, он мисли да је Веберово схватање идеалних типова формализовано, односно „испражњено“ од историје. Насупрот Марксовим апстракцијама које су функционалне у односу на стварност, односно играју реалну улогу у људском животу, Веберови идеални типови имају саморазумевајући, општи смисао. То даље значи и да су Веберови идеални типови изразито субјективни, што води ка закључку да су, за Вебера, стварни производи људске делатности само ментална стања. Са тог становишта, рецимо, новац и капитал се не одређују према њиховој употреби већ према мишљењу шта они значе за некога!²⁶

За заснивање Веберових идеалних типова марксизам и Марксово учење извршили су пресудан утицај у целини, али понајвише у објашњењу класне природе друштвеног система, капитализма. Слободно се може рећи да је „класни“ проблем, који је изражавао и најважнији аспект друштвене кризе и елемент Веберовог дела, условио стварање најзначајнијих идеалних типова у социологији! Штавише, у Немачкој Веберовог времена, можда драматичније него другде у свету, издвајале су се две класе које су готово постајале типски феномени а њихов однос парадигма свих типизираних људских понашања! Вебер је капитализам објашњавао, како смо истакли, као производ циљно-рационалног понашања, које се развија на привреди као фундаменту, на слободном тржишту и на парламентарном систему који одговара привредној утакмици!

25 Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1922.

26 L. Colletti: *Ideologija i društvo*, Zagreb 1982.

Међутим, капитализам има и своје ирационално наличје јер води ка стварању класа које међусобно воде борбу до истребљења. У том случају нема више рационалног понашања и рационалног друштва. Веберу су друштвене класе послужиле да дође до становишта о друштвеном значају рационалних и ирационалних понашања, из чега је следила серија даљих појмовних тумачења!

Оштра супротстављеност рационалног и ирационалног понашања омогућила је Веберу да постави упит о кретању капитализма и његовој перспективи, односно да одреди суштину друштвеног развоја. Он је указао да главни ток развоја капитализма иде ка јачању бирократске управе, све већем коришћењу не-људског фактора (ствари) и све мањем присвајању људског фактора – радне снаге! За њега је овакав развој, пре свега, био упутан јер је уместо несигурне и „климаве“ формалне слободе предузимача и радника, која је увела борбу између класа, бирократска управа означила законску сигурност и класну сарадњу! Како традиционална економија није могла да се обнови у савременим условима, по Веберовом тумачењу, основу сигурности и класне сарадње могла је да пружи само модерна економија бирократског типа! Војин Милић са чуђењем констатује да у анализи капитализма Вебер није уочио развој монополне фазе иако је ова била на делу већ у његово време и могла се посматрати голим очима! Међутим, Веберов одговор није дат у марксистичком, већ у сопственом веберијанском духу, и кроз формулацију о бирократском капитализму као идеално-типској конструкцији!²⁷

Развој капитализма, који је Вебер видео у настајању бирократског система, није га баш превише одушевљавао. Напротив, он је у таквом развоју видео и једну од главних опасности за ону суштину поретка за коју је прижељкивао да опстане, али му се није дало – либерални капитализам. Разлог оваквој жељи лежи у чињеници да је Вебер сматрао, како истиче А. Блум, да „калкулативни ум ће завршити у сувопарном управљању стварима, без срца и душе, лишеном вредности за стварање и одржавање заједнице“. По мишљењу Блума, Вебер се тада суочио са врло суморном перспективом капитализма.²⁸ Врло слично закључује и А. Геде и сматра да, мада је Вебер мислио да наглашенији парламентаризам може бити коректив бирократском управљању, ипак је то било другоразредна идеја у односу на ону која је означавала да је либерализам мртав са фаталношћу раста рационализације управне власти и са бирократијом која из ње произилази и која „даје печат савременом периоду и предвиђа му будућности“.²⁹

²⁷ Наведено под 6.

²⁸ Наведено под 16, стр. 136.

²⁹ А. Геде: *Философија кризиса*, Москва стр. 345.

Међутим, бирократска „неман“ капитализма није једина и није највише узбуђивала Вебера. Већа његова фрустрираност уочавала се због другог дела „класног проблема“ – организованог радништва које је тежило ка социјализму, који је опет за Вебера био могућ само у облику државног, бирократског типа. Како с правом истиче Војин Милић, Вебер је сматрао да, за разлику од капитализма који води ка рачуну и добит, социјализам искључује сваку калкулацију и профит и тежи само ка задовољавању потреба. Та карактеристика је утолико наглашенија што социјализам има алтруистички мисао који додатно чини непотребном индивидуалну побуду и калкулативну способност. Сем тога, социјализам, као централизована привреда, захтева јаку планску управу, што још више развија бирократију која је, у социјализму, „језгро управљања масама“. Да је социјализам за Вебера био неприхватљив показује и његов став по коме капитализам, иако развија снажну бирократију, може ипак да је контролише привредним и парламентарним средствима, док социјализам није то у стању због одсуства сваке конкуренције, и обрнуто: бирократија контролише и управља свим политичким субјектима а посебно радништвом!³⁰

Не улазећи у тачност или нетачност Веберове интерпретације марксизма, више је него очито да је „класно питање“ не само као „срце“ марксистичке теорије утицало на Вебера, већ је представљало и инспирацију за његово решење друштвене кризе. Да подсетимо, та криза се огледала, с једне стране, у победи бирократског капитализма, а с друге стране, у опасности ширења социјализма, који је опет могућ само као бирократски систем. Веберово решење кризе требало је да обухвати ликвидирање обе опасности и он га је нашао у конструкцији идеалних типова. Наиме, као што је познато, Вебер разликује традиционални, бирократски и харизматски ауторитет, односно власт или тип личности. Владајућем бирократском типу личности, због превласти бирократског капитализма и бирократског социјализма, једино је могуће супротставити се харизматским ауторитетом (личношћу). Безличном бирократском рутинерству Вебер супротставља харизматско стваралаштво! На овом месту избија и Веберова тежња да научним анализама помогне својој класи и да реши оно што, по његовом мишљењу, представља главни проблем друштвеног развоја. Међутим, при грађењу идеалних типова ауторитета и разрешавању судбине друштвеног кретања Вебер коначно долази до финалног чина драме коју је поставила борба „богова“.

У заснивању харизматског ауторитета Вебер се ослонио на романтизам и понајвише на схватања Ф. Ничеа. Овај филозоф је, како је већ указано, прогласио кризу Запада и за њу окривио

30 Наведено под 6.

победничко просветитељство које је „убило“ „и човека и бога“. Човека утолико што је грађанско друштво са својим рачуном, како смо већ нагостили, створило медиокритета, „буржоаског човека“, који тежи само да стиче а не да ствара. Бог је „мртав“, јер рационализам уништава врховну креацију коју бог има а коју симболизује човек! Међутим, са смрћу човека и бога изгубљена је и способност разликовања добра и зла, дакле, изгубљене су вредности које су човеку неопходне да би био човек. Враћање вредности и стваралаштву не налази се у цивилизацији већ у култури, која није производ разума него ирационалних надахнућа. Она није истина, она је сам живот! Из културе може проистећи само вредновање и стварање. Али, најважнија Веберова идеја садржана је у тврдњи да вредности и стварање искључиво на њима засновано покрећу свет, они једино чине дела. У делима стоји воља, хтеће које одређује будућност. При томе, будућност не постоји унапред, она се мора желети.³¹ Те особине надахнућа, жеље, стваралаштва има, опет само харизматска личност, ауторитет!

Вебер је за харизматски тип ауторитета и личности имао и конкретан узор – Калвина, који дела, односно религијску акцију изводи као друштвену. Калвин је у правом смислу вођа. Али, у оваквом теоријском кључу Вебер стоји пред значајним питањем које се односи на оцену улоге харизматске личности (ауторитета) у развоју друштва. Може ли харизмата да мења историју и, још више, да решава кризне моменте у њој. То је мучило Вебера, а иза тога се крило питање о налажењу решења за кризу грађанског друштва. Идући за Ничеом, сматра опет А. Блум, Вебер је утврдио следеће: „Режими засновани на традицији били су исцрпљени својим импулсима, били су на путу да изумру. Они засновани на рационалности постајали су једноставно систем управе за 'последњег човека', онај апсолутно неприхватљиви негативни пол. Једино решење да се политици на Западу удахне живот било је заиграти на карту неког облика харизматског вођства. Читав подухват је почивао на уверењу да је Ниче у праву с тврдњом да је последњи човек истовремено и најгори могући човек или, уопштеније, да је његова разорна критика разума била у реду... Савремена ситуација, по Веберу, захтева радикалну терапију и харизматични вођа је прави рецепт“.³²

Блум мисли да је наглашавањем улоге харизматичног вође у кризи капитализма Вебер ишао у сусрет Ничеовом ставу који је био усмерен против демократије, утолико пре што је за Ничеа демократија била само просечност, нестваралаштво. Ниче је захтевао натпросечност, натчовека. Блум мисли да је Вебер у потпу-

³¹ Наведено под 5.

³² Наведено под 16. стр. 235–236.

ности поделио овакво Ничеово мишљење. И даље, овај аутор истиче да су због тог става Вебера прихватили фашисти и нацисти! Међутим, постоје и друкчија тумачења, као што је оно К. Јасперса, да је Вебер мислио на плебисцитарно изабраног вођу, дакле легално постављеног у оквирима парламентарне демократије. То мишљење деле и К. Левит и Ј. Вилкеман.³³

Једно је свакако неспорно: увођењем идеалног харизматског типа ауторитета Вебер је признао и ирационални моменат друштвеног живота, који, по њему, игра кључну улогу у разумевању и решавању „класног“ проблема. Веберу ова теза и није била страна ако се има у виду да је поред Ничеовог учења усвајао и „филозофију живота“ немачких романтичара. Ирационалност друштвеном животу дају вредности, а ове опет допиру најдубље до „класног“ проблема. Кад је реч о друштвеном животу Вебер изричито каже: „Нема таквог средства које би одстранило социјалистичко убеђење и социјалистичке наде. Радници у сваком смислу увек поново постају социјалисти.“³⁴ Ако је тако, сасвим је нормално да онај који хоће да се ефикасно супротстави поменутиим вредностима мора то учинити призивајући супротна вредносна опредељења. То објашњава не само позицију Вебера као „класно свесног буржуја“ већ и улогу харизматске личности. Како је и иначе друштвена стварност добрим делом ирационална, вредносна, то је најбоље да је уређена по принципу харизматског вођства. Овај тип вођства кадар је да одстрани друштвену кризу зато што је у питању стваралац, што поседује вољу и снагу управљања. Већ на овом месту Вебер показује како у темељу друштвеног живота лежи вредносна борба богова која захтева јасан избор. Кроз харизматски тип ауторитета Вебер врши тај избор!

Међутим, није само „класни проблем“ имао утицаја на стварање идеалних типова личности, а посебно на харизматски тип, нити се само у овом проблему крила борба богова. Једно и друго дубоко су утемељени и у „национални проблем“. За М. Вебера овај проблем је отворен пошто су се Немци ујединили за његове ране младости. Али, то је био тек почетак решавања проблема. По класификацији, коју је изнео у раду „Између два закона“, где стриктно дели све нације на „велике“ и „мале“, Вебер сопствену нацију рачуна у велике нације. Велике нације имају посебна права и средства у коначном разрешавању свог „националног проблема“. Сама подела на поменуте нације, која је и произвољна, не би завређивала већу пажњу да у њој Вебер не сматра да велике нације имају легитимно право на својеврсно насиље. То се изводи из различитих одговорности тих нација за светску историју. „Велике

³³ Наведено под 9.

³⁴ Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Sociologie und Social Politic*, Tübingen 1924.

нације праве историју“, а то могу да спроводе свим средствима. Оне су у међусобним ратовима, што још више легитимизира њихова средства принуде. Баш на овом месту Вебер ће поново а у вези са „националним проблемом“, оснажити потребу за харизматским вођом. В. Милић лепо примећује: „Ако се велики народ мора претворити у логор, онда је најбоље да њим господаре 'цезари'. Њему се чинило да је то неизбежна судбина демократије у већој држави.“³⁵

Саме европске прилике као да су Веберу давале за право, јер је готово цео XIX век обележен ратовима Немаца и Француза који су тада били велике нације. Такође, те нације су биле предвођене великим харизматским личностима као што су, рецимо, Наполеон и Бизмарк. Али, Веберов став није изведен само из ових узора. Напротив, он је више био одређен стално растућим опасностима пред којим је стајала нација у започетом светском рату. Вебер се у тим временима опасним за нацију залаже за харизматског вођу који би могао да отклони све невоље, мада је свестан да више нема харизмате таквог кова какав је био Бизмарк. Вебер ипак призива харизмату и он ће заиста доћи касније. Али Вебер више није жив нити заслужан за његов долазак. Реч је о Адолфу Хитлеру!

Потпуна експликација улоге харизматског вође у стварању националног јединства дата је у делу „Политика као позив“, у којем Вебер упозорава да харизмата мора да користи сва средства, па и она аморална, да би се остварила одређена политика. Индиректно он говори и о очувању националне моћи која је неопходна у тешким и мрачним временима која је предвиђао. А на помолу је заиста била бура, која ће Немачкој донети највеће ратне узлете, али такође и највећа понижења после изгубљеног рата. У песничкој метафори у којој има пуно истине, Вебер разочарано закључује: „Пред нама није расцветано лето, већ пре поларна ноћ, пуна леденог мрака и оштрине, без обзира која ће страна однети победу.“³⁶

Коначно, борба између богова оличених у капитализму и социјализму, борба која води ка поларној зими и која не нуди никакву перспективу, јесте основа, како смо рекли, за тумачење стваралаштва М. Вебера. Али, то нису једини богови, нити борба коју они међусобно воде у потпуности објашњава Веберово дело. Постоје и богови културе, који можда и значајније објашњавају његове научне дилеме и, истовремено, уобличују његово разликовање науке и вредности, рационалног и ирационалног. Познато је и већ смо истицали да је Вебер захтевао строгу разлику између науке и вредности. Најјасније је то изражено у ставу, где каже: „Потпуно се слажем са професором Зомбартом у томе да, како

³⁵ Наведено под 6 стр. 153.

³⁶ *Исто*, стр. 342.

науци тако и практичној вољи, само ћемо учинити услугу ако јасно разграничимо обе сфере.³⁷

Вебер овим разграничењем није хтео само да заштити науку од уплива ирационалности већ је, и обрнуто, настојао да спречи интервенцију науке у вредносну супстанцију! За њега је наука немоћна у вршењу вредносних избора. Вебер јасно каже: „Како се замишља, по себи, могућност 'научног' избора између вредности немачке и француске културе – то ја не знам. То је такође спор богова, и спор је вечан. А тим боговима управља судбина, а никако наука.“³⁸ М. Шелер је поводом оваквог Веберовог става одмах изјавио: „Слажем се са М. Вебером да наука нема значаја за поглед на свет.“³⁹ По Веберу, наука не само да не може да врши избор вредности већ не може озбиљније ни да утиче на смер људског живота. Вебер је изричито у том смислу када каже: „Након Nietzscheове критике 'последњих људи' који су 'измислили срећу' могу потпуно оставити по страни наивни оптимизам знаности, то јест да је техника вођења живота која се оснива на знаности има славити као пут ка срећи. Тко још у то вјерује – осим неке велике дјеце на катедрама и уредништвима.“⁴⁰

На овом месту у Веберовим ставовима приметна је филозофија живота и тумачење да је живот старији од свих других творевина и самим тим и важнији. Ако наука не пројектује људски живот, шта онда може за њега да учини? Веберов одговор је прост: наука даје техничка решења за живот. За идејна решења служе вредности, јер су оне сам живот! Међутим, остаје велики проблем како изабрати вредности у животу када их има различитих врста. У том Веберовом одговору сажима се читаво његово стваралаштво, а посебно улога харизматског вође. Вебер каже: „И ако се поново сетите Толстоја и запитате: ако наука није у стању, ко ће одговорити на питање шта треба да чинимо и како треба да уредимо наш живот, или сликовитим језиком којим смо се вечерас послужили: ком од завађених богова треба да служимо и, ако је то неки други бог, ко је он – онда вам треба рећи да то могу учинити само пророци или спаситељи.“⁴¹ На овом месту А. Блум даје свој кратак коментар и сматра: пошто се тврдња о профитима односи преваходно на политику, онда то једино може значити да „пророк постаје чисти тип државника“.⁴²

Вебер тиме долази до своје омиљене и трауматичне теме о пророцима. За њу је био и лично заинтересован. Војин Милић поводом тог интереса истиче да је Вебер хтео да буде „класни“

37 Наведено под 12, стр. 544.

38 Наведено под 6, стр. 153.

39 M. Scheler: *Schriften zur Sociologie und Weltanschauung*, Leipzig 1923.

40 Max Weber: *Metodologija društvenih nauka*, Zagreb стр. 268.

41 Наведено под 6, стр. 186.

42 Наведено под 16, стр. 233.

пророк, односно да је имао потајне политичке амбиције. Али, због разних животних, а по политику неповољних околности, а пре свега због крхког здравља, уместо политичкој посветио се универзитетској каријери. Али, незадовољена жеља је остала. Страсти, тежње, воља биле су Веберова инхибиција и неостварени сан. Како сан о неспутаној тежњи за креирањем у политици није могао да успе, Вебер га је остварио у науци. У њу је поред рационалности увео и друге теме, и профитску улогу научника. Уосталом, да је лично тежио профетизму, говори и његова ћерка Маријана Вебер. Она каже да је Вебер „у ликове старојеврејских пророка, нарочито Јеремије, унео многе личне црте“.⁴³

Конечно, Вебер само што није изрекао и следећи став: да су пророци они људи који се одликују највећим стваралаштвом јер поседују визију будућности, што је истовремено максимална божанска креација, као што су и харизматске личности оне којима је поверено да воде људе историјским стазама. Нимало случајно, све оно значајније што је Вебер створио налази се, као у својој жижној тачки, у улози и смислу пророка. Све што припада новој оригиналној, интелектуалној и друштвено-научној мисли настало је у пољу Веберовог разумевања постојања више богова и њихове борбе. То је условило и његово стваралаштво као својеврсну комбинацију разних божанстава, пре свих, спој рационалног и ирационалног „бога“. Избор који је Вебер вршио био је и сувише личан и тицао се његовог профитског комплекса. Међутим, баш због поменуте комбинације, Веберово дело је било врло утицајно. За његово стваралаштво важи иста она тврдња коју је за своје дело изрекао Г. Зимел, а која, тестаментарно, гласи да је Зимелово стваралаштво бланко меница будућим научницима, на основу које свако од њих може узимати по својој вољи, шта му одговара. Да је могао, Вебер би овакву изјаву одмах потписао!⁴⁴

Vladimir Milić*

MAX WEBBER – CREATIVITY AS A STRUGGLE BETWEEN SPIRITUAL GODS

Summary

Webber's interest is primarily political-ideological. His interest for the current problems and the crisis of capitalism, which he is trying to resolve,

43 Marianne Weber: *Max Weber. Ein Lebensbild*, Tübingen 1968, стр. 639.

44 K. Wolf (Ed): *Georg Simmel 1858–1920*. Columbus, Oxio 1958.

* Vladimir Milić, PhD, Full professor of the Faculty of Law in Belgrade.

derive from this perspective. Webber considers that due to the development of capitalism and his transition to a bureaucratic phase, in which creativity has been lost, and due to the threat of socialism, which is again possible only as a bureaucratic system, the solution should be sought in the acts of a charismatic person. The principle of leadership is therefore given an important position in social life.

However, Webber's work is not only an apology of ideology and politics, but also a successful combination of science and politics, values and facts, romanticism and rationalism, which is not the characteristic of all authors and which makes Webber an exceptional social philosopher!

Key words: *Capitalism. – Socialism. – Marxism. – Rationalism. – Charismatic authority.*

Vladimir Milić*

MAX WEBER – LA CRÉATIVITÉ EN TANT QUE LUTTE ENTRE LES DIEUX DE L'ESPRIT

Résumé

Weber s'est consacré avant tout aux phénomènes politiques et idéologiques. C'est de cette perspective qu'il s'intéresse aux problèmes de l'époque et de la crise du capitalisme pour laquelle il souhaite trouver une solution. Weber considère qu'en raison du développement du capitalisme et de son passage à la phase bureaucratique où se perd la créativité et en raison des dangers menaçants du socialisme (qui lui ne peut exister que comme système bureaucratique) il faut trouver la solution dans l'action de personnalités charismatiques. Le principe du leader est ainsi mis sur un piédestal dominant la structure sociale.

Cependant, l'uvre de Weber ne se présente pas exclusivement comme une apologie de l'idéologie et de la politique mais comme une combinaison heureuse de science et de politique, de valeurs et de faits, de romantisme et de rationalisme, ce qui n'est pas à la portée de chaque créateur et c'est pourquoi Weber se différencie en tant que grand penseur social!

Mots clés: *Capitalisme. – Socialisme. – Marxisme. – Rationalisme. – Autorité charismatique.*

* Vladimir Milić, professeur à la Faculté de Droit de Belgrade.

Vladimir Milić*

MAX WEBER – SCHÖPFERTUM ALS KAMPF ZWISCHEN GEISTLICHEN GÖTTERN

Zusammenfassung

Webers Interesse ist vor allem politisch-ideologischer Art. Von diesem Standpunkt aus ergibt sich sein Interesse an Fragen der Zeit und Krise des Kapitalismus, die er zu lösen versucht. Weber ist der Ansicht, dass wegen der Entwicklung des Kapitalismus und wegen seines Übergangs in eine bürokratische Phase, in welcher die Schaffenskraft verloren geht, aber auch wegen der drohenden Gefahr des Sozialismus, welcher seinerseits wieder nur als ein bürokratisches System möglich ist, die Lösung in Wirkung einer charismatischen Persönlichkeit zu finden ist. Das Führerprinzip hat auf diese Weise eine bedeutende Stellung im gesellschaftlichen Leben bekommen.

Das Werk Webers zeigt sich nicht nur als Apologie der Ideologie und Politik, sondern auch als eine wirksame Kombination der Wissenschaft und Politik, des Wertes und der Tatsachen, der Romantik und des Rationalismus, was nicht bei jedem Autor der Fall ist, und was Weber zu einem großen Gesellschaftsdenker macht.

Hauptwörter: *Der Kapitalismus. – Der Sozialismus. – Der Marxismus. – Der Rationalismus. – Die charismatische Autorität.*

* Dr. Vladimir Milić, Professor an der Juristischen Fakultät in Belgrad.